

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Brouwerij Timmermans in Dilbeek (Itterbeek)

Monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Brouwerij Timmermans, Dilbeek (Itterbeek), Kerkstraat 11 – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/23016/105.1

Katrien Verwinnen

6/11/2018

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.2.1.	Historische betekenis van de lambiekbrouwerijen in de rand rond Brussel ..	4
1.2.2.	Historiek Brouwerij Timmermans.....	5
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	8
1.3.1.	Brouwerswoning	9
1.3.2.	Brouwerij	12
1.3.3.	Mouterij	15
1.3.4.	Silogebouw.....	15
1.3.5.	Biermagazijnen	16
1.3.6.	Overige dienstgebouwen	17
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	17
2.	Evaluerend gedeelte	17
2.1.	Brouwerij Timmermans in vergelijking met andere brouwerijen.....	17
2.2.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	18
2.2.1.	Industrieel-archeologische waarde	18
2.2.2.	Historische waarde	19
2.2.3.	Architecturale waarde	19
2.3.	Motivering van het type bescherming.....	20
2.4.	Motivering van de afbakening van de bescherming	20
2.5.	Juridische toestand.....	21
2.5.1.	Onroerend Erfgoed:	21
2.5.2.	Ruimtelijke Ordening:	21
3.	Beheersvisie	21
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	21
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	21
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	22
4.	Bronnen	22
4.1.	Archivalische bronnen	22
4.2.	Cartografische bronnen	22
4.3.	Literatuur	22
4.4.	Digitale bronnen.....	23
4.5.	Mondelinge bronnen	24
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	24
5.1.	Omgevingsplan	24
5.2.	Fotobijlage	24
5.3.	Cultuurgoederen	24
5.4.	Documentatie	24

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

Het voorliggende dossier vloeit voort uit het project "Herinventarisatie van de Vlaamse Rand" uit de beleidsnota. De voorgestelde beschermingsdossiers vormen een aanvulling op de bestaande beschermingen in de Vlaamse Rand en zijn gekozen in functie van hun hoge erfgoedwaarde, in combinatie met hun illustratieve karakter voor het specifieke verhaal van de Vlaamse Rand. De bescherming van één van de weinige nog actieve lambiekbrouwerijen met een historisch waardevolle uitrusting benadrukt het verhaal van de Vlaamse Rand ten zuidwesten van Brussel met zijn in het verleden talrijke lambiekbrouwerijen en geuzestekerijen. De brouwerij werd geselecteerd na een vergelijking met de andere gekende lambiekbrouwerijen en stekerijen in de Vlaamse Rand en ruimere streek ten zuidwesten van Brussel. Als onderdeel van dit thema binnen de Vlaamse Rand werd in 2017 al brouwerij Goossens in Dilbeek als monument beschermd. Ook dit was een lambiekbrouwerij en stekerij, maar zonder volledig bewaarde inrichting en vooral belangrijk omwille van de bewaarde 18de-eeuwse mouterij.

Bij de waardebeoordeling van brouwerij Timmermans werd vertrokken van een integrale beoordeling van de brouwerswoning, de brouwerijgebouwen, het interieur met technische installaties en de aanwezige cultuuroederen als ensemble en werd er geëvalueerd op gaafheid, representativiteit, zeldzaamheid, ensemblewaarde en contextwaarde. Voor de verdere bepaling en motivatie van de cultuuroederen zie 5.3. Cultuuroederen.

1.1. Situering

De voor bescherming voorgedragen brouwerij met brouwerswoning is gelegen in de Kerkstraat 11 in Itterbeek, een deelgemeente van Dilbeek. Het brouwerijcomplex bevindt zich in het dorpscentrum van de deelgemeente Itterbeek, namelijk ten westen van de parochiekerk Sint-Pieter. Het dorpscentrum van Itterbeek wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van deze brouwerij, maar ook door het nog open karakter met de inplanting van verschillende parken van (voormalige) landhuizen. Zo is ten noorden, in de onmiddellijke nabijheid van de brouwerij, het park van het voormalig kasteel Steenpoel te situeren en ten oosten tegen de brouwerij bevindt zich het domein Chantemerle.¹

1.2. Historisch overzicht

1.2.1. Historische betekenis van de lambiekbrouwerijen in de rand rond Brussel

Dilbeek is, net als heel de streek ten zuidwesten van Brussel en Brussel zelf, bekend om zijn lambiekbrouwerijen. Jef Van den Steen besluit in zijn studie over lambiek dat Brussel en de streek errond de bakermat zijn van dit bier, waarvan de karakteristieken al in de 15de eeuw beschreven stonden. Kort opgesomd zijn de belangrijkste kenmerken van lambiek: het aanwenden van een groot percentage ongemoute tarwe (minstens 30%), de spontane gisting, de afwezigheid van de hopsmaak, de seizoensgebonden brouwactiviteit (winterperiode) en de gisting in houten tonnen.² Dat lambiek in deze streek zo'n lange traditie kent, komt ook door de nodige wilde gisten, één van de belangrijkste voorwaarden om lambiek aan het gisten te brengen, die enkel zouden voorkomen in de Zennevallei. Toch waren er in het verleden in heel de ruime omgeving rond Brussel lambiekbrouwerijen te vinden, bijvoorbeeld in Jezus-Eik (Overijse) en brouwerij De Kroon in Neerijse

¹ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Park van het Kasteel Steenpoel* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/134727> (geraadpleegd op 23 februari 2018). AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Park van het herenhuis Chantemerle* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/134729> (geraadpleegd op 23 februari 2018).

² VAN DEN STEEN 2006: *Geuze en kriek de champagne onder de bieren*, Leuven.

(Huldenberg). Al zouden deze brouwsels met spontane gisting verschillen van de 'echte' lambiek.³

In nagenoeg elke gemeente van het Pajottenland en het gebied van Zenne en Zoniën waren er verscheidene kleine lambiekbrouwerijen gevestigd. Zo ook in Dilbeek waar naast Timmermans onder andere ook De Neve en Goossens (Schepdaal), Girardin (Sint-Ulriks-Kapellen) en De Troch (Schepdaal) actief waren.⁴ In Itterbeek was er buiten Timmermans ten oosten van de kerk ook brouwerij-mouterij "Het Draaiboomken". Hiervan bleven enkel de gebouwen bewaard. Van al deze brouwerijen is enkel Timmermans samen met Girardin nog actief op het grondgebied van Dilbeek.

Brouwerij Timmermans behoort tot de middelgrote brouwerijen die ontstaan zijn uit een hoevebrouwerij en waarvan de hoevegebouwen en -activiteit verloren gingen ten voordele van de brouwactiviteit. Na de Tweede Wereldoorlog verdwenen veel lambiekbrouwerijen. Deze trend zette zich verder na de jaren 1960, ook toen zouden veel brouwerijen, niet alleen de lambiekbrouwerijen, sluiten omwille van de overname door grotere concurrenten, zoals Belle-Vue. Vandaag zijn er nog acht lambiekbrouwerijen actief in Vlaams-Brabant met een eigen, al dan niet ambachtelijke, brouwinstallatie.⁵ Brussel kent nog één actieve brouwerij, Cantillon.

Naast deze actieve lambiekbrouwerijen, kent de streek rond Brussel ook nog verschillende geuze stekerijen. Door jonge en oude lambiek te mengen bekomt men geuze. Dit mengen of versnijden van lambiek, noemt men ook het steken van geuze. Dit wordt zowel gedaan in lambiekbrouwerijen als in stekerijen waar men zelf niet brouwt, maar lambiek afneemt van brouwerijen. Zo leverde brouwerij Timmermans ook lambiek aan verschillende andere brouwerijen en stekerijen.

1.2.2. Historiek Brouwerij Timmermans

De oorsprong van Brouwerij Timmermans gaat terug op een hoeve met brouwerij en herberg, waar volgens sommige bronnen al bier gebrouwen werd vanaf het begin van de 18de eeuw. Volgens een onuitgegeven studie dateert de eerste vermelding van een brouwerij uit 1702. Deze brouwerij met herberg droeg de naam "'t Molleken" en werd uitgebaat door Jan Vandermeulen en Joanna Esselinckx. De huidige brouwerij heeft nog steeds een logo met mol verwijzend naar de oude naam van de brouwerij. Deze brouwerij

³ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Brouwerij De Kroon* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/200080> (geraadpleegd op 26 januari 2018). Informatie over het brouwen van Lambiek verkregen van Willem Van Herreweghen (5 februari 2018).

⁴ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Hoeve-Brouwerij Goossens* [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/39014> (geraadpleegd op 1 februari 2018); AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Brouwerijhoeve Girardin* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/207002> (geraadpleegd op 1 februari 2018). AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Brouwerij-mouterij De Troch* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/39006> (geraadpleegd op 1 februari 2018).

⁵ Actieve lambiekbrouwerijen begin 2018: Boon (Lembeek), De Keersmaeker/Mort Subite (Kobbegeem, Asse), De Troch (Wambeek, Ternat), Drie Fonteynen (Beersel), Girardin (Sint-Ulriks-Kapelle, Dilbeek), Lindemans (Vlezenbeek, Sint-Pieters-Leeuw), Oud Beersel (Beersel), Timmermans (Itterbeek, Dilbeek). Belle Vue is vandaag ook gevestigd in Sint-Pieters-Leeuw, maar is in oorsprong afkomstig uit Brussel.

werd bij de verpachting in de 18de eeuw vermeld als een "hoffstede" met schuur, stallen, brouwerij, boomgaard en hoplochting. De brouwerij bezat ook een eigen hopast.⁶

Uit het primitief kadaster (1830) kunnen we met zekerheid afleiden dat er al een hoeve met brouwerij aanwezig was begin 19de eeuw. Deze was toen eigendom van Guillaume (?) Verheyleweghen, die de brouwerij verhuurde.⁷ Bij de eerst volgende twee geregistreerde mutaties op het kadaster in 1865 en 1883 was de brouwerij in eigendom van Joanna Dedoncker. Hierbij werden het huis en de brouwerij telkens vergroot (zie bijlage 5.3. Documentatie, afbeeldingen 1 en 2).⁸ Deze hoevebrouwerij zal pas na verschillende vergrotingen eind 19de en eerste helft van de 20ste eeuw haar gesloten karakter krijgen.

In 1898 werd het complex verkocht aan de familie Walravens – Desmedt, die de brouwerij al bijna heel de 19de eeuw huurde van de familie Dedoncker. Onder Paulus-Joseph Walravens, brouwer uit Itterbeek, werd de oude brouwerij afgebroken en opnieuw opgebouwd op zijn huidige locatie aan de straatzijde (kadastraal geregistreerd in 1899).⁹ Mogelijk werd toen ook een mouterij ingericht in de haakse vleugel aansluitend op de brouwerij (zie bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 3).¹⁰ Het is deze brouwerij die nog steeds in gebruik is en in de 20ste eeuw uitgebreid en verder gemoderniseerd werd. Op de mutatieschets van 1899 is ook zichtbaar dat er een fabrieksschoorsteen tegen de nieuwe brouwerij stond. Deze schoorsteen staat vandaag nog steeds op dezelfde locatie.

Op 18 september 1911 kocht Frans Timmermans de brouwerij van zijn schoonvader Paul Walravens.¹¹ Deze Frans Timmermans heeft een belangrijke rol in Itterbeek gespeeld en was er burgemeester van 1929 tot 1955 (zie recente herdenkingsteen op de gevel van de brouwerswoning). Een vergroting van de brouwerij werd op het kadaster geregistreerd in het jaar van de verkoop met de uitbreiding van de westelijke haakse vleugel (zie bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 4). Mogelijk gaat het hier om een uitbreiding van de mouterij of de bouw van de silo's. De brouwerij breidde vervolgens uit met een groot magazijn of pakhuis ten zuiden in 1920. Dit werd geregistreerd op het kadaster in 1922, toen nogmaals een vergroting van de brouwerij werd opgetekend en het complex definitief zijn gesloten karakter kreeg (zie bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 5).¹²

⁶ S.N. 2015: *Brouwerij Timmermans. Meer dan 300 jaar pure traditie en erfgoed. Samenvatting van geschiedenis en invloed van Brouwerij Timmermans in het Pajottenland en daarbuiten*, onuitgegeven brochure. S.N. s.d.: *Timmermans*, onuitgegeven studie.

⁷ Kadasterarchief Vlaams-Brabant, Primitief kadaster en bijhorende legger Dilbeek, afdeling V (Itterbeek), sectie B, 1830. S.N. s.d.: *Timmermans*, onuitgegeven studie.

⁸ Kadasterarchief Vlaams-Brabant, Mutatieschetsen en bijhorende mutatiestaten Dilbeek, afdeling V (Itterbeek), 1865/16 en 1883/21.

⁹ Kadasterarchief Dilbeek, Leggers Dilbeek, afdeling V (Itterbeek), artikels 356 en 295. Volgens de onuitgegeven studie werd de brouwerij aangekocht in 1897. S.N. s.d.: *Timmermans*, onuitgegeven studie. Kadasterarchief Vlaams-Brabant, Mutatieschetsen en bijhorende mutatiestaten Dilbeek, afdeling V (Itterbeek), 1899/2.

¹⁰ Het oprichten van de mouterij wordt bevestigd door de onuitgegeven studie, waarbij niet verwezen wordt naar de geraadpleegde bronnen. S.N. s.d.: *Timmermans*, onuitgegeven studie.

¹¹ MEERT J. 2009: *Historiek brouwerij Timmermans*, onuitgegeven studie, Sint-Pieters-Leeuw.

¹² Kadasterarchief Vlaams-Brabant, Mutatieschetsen en bijhorende mutatiestaten Dilbeek, afdeling V (Itterbeek), 1912/16 en 1922/9.

In 1924 werd er een nieuwe brouwerswoning gebouwd aan de hand van plannen van architect Sylvain Raemdonck (Brussel)¹³ (zie signatuur op de gevel). De woning werd in 1928 geregistreerd op het kadaster op de locatie van de oude woning met herberg (zie bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 6). Op hetzelfde ogenblik worden ook de bouw van de personeelslokalen, de uitbreiding van de brouwerij met een aanbouw tegen de achtergevel en een uitbreiding van de magazijnen geregistreerd.¹⁴ De personeelslokalen zouden al enkele jaren eerder gebouwd zijn om als tijdelijke woning te dienen tussen de afbraak en opbouw van de nieuwe brouwerswoning.¹⁵ Een oude postkaart uit eind 19de – begin 20ste eeuw toont op de achtergrond de brouwerij met nog het oude woonhuis dat vervangen werd door de huidige grotere brouwerswoning en de huidige brouwerijvleugel die nog maar uit twee bouwlagen bestond (zie bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 8).

Tijdens het interbellum kent de brouwerij een sterke groei, want tien jaar na het eerste grote pakhuis werd er een tweede groot magazijn ten zuiden aangebouwd, op het kadaster geregistreerd in 1930 (zie bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 7).¹⁶ Vervolgens bouwde men in 1933 een derde verdieping op twee bestaande verdiepingen van de brouwerij tegen de Kerkstraat.¹⁷ Hier kwam het nieuwe koelschip te staan. De opvolger van Frans Timmermans was zijn schoonzoon Paul Van Cutsem, die de naam van de brouwerij in "Timmermans" wijzigde.¹⁸

Het is niet bekend wanneer de hoeveactiviteit definitief werd stopgezet ten voordele van de uitbouw van de brouwerij. Waarschijnlijk was het met het intreden van Frans Timmermans dat gekozen werd om volledig in te zetten op de brouwactiviteiten. Op geen enkele mutatieschets op het kadaster wordt nog melding gemaakt van landbouwgebouwen na de eerste vermelding van een "batiment rural" op het primitief kadaster in 1830. Aan de brouwerij bleef wel gedurende lange tijd een mouterij verbonden, zeker tot het midden van de 20ste eeuw. De "Annuaire de la Brasserie Belge" van omstreeks 1948 bevestigt deze aanwezigheid van een mouterij aan de brouwerij.¹⁹

In de jaren 1950 werd overgegaan tot de modernisering en uitbreiding van de brouwzaal, waardoor de voorheen volledig ambachtelijke brouwactiviteit deels "geïndustrialiseerd" werd. Er kwam een nieuwe filterkuip van de Brusselse firma "Ateliers de construction F.

¹³ Bewaarde plannen tentoongesteld tijdens Open Monumentendag 2010, maar niet meer terug te vinden. Raemdonck stond geregistreerd op de Belliardstraat nummer 118 in Brussel (zie handtekening bouwplannen).

¹⁴ Kadasterarchief Vlaams-Brabant, Mutatieschetsen en bijhorende mutatiestaten Dilbeek, afdeling V (Itterbeek), 1928/29/1.

¹⁵ Informatie verkregen van Frédéric Van Cutsem (8 mei 2018).

¹⁶ Kadasterarchief Vlaams-Brabant, Mutatieschetsen en bijhorende mutatiestaten Dilbeek, afdeling V (Itterbeek), 1930/17.

Plannen van dit nieuwe biermagazijn werden tentoongesteld tijdens Open Monumentendag 2010, maar zijn niet meer terug te vinden.

¹⁷ S.N. 1989: Brouwerij Timmermans, *Monumentenmap uitgegeven door het gemeentebestuur van Dilbeek naar aanleiding van Open Monumentendag op zondag 10 september 1989*, Dilbeek.

¹⁸ Het is onduidelijk wanneer deze naamsverandering precies plaatsvond. Volgens de brochure van de brouwerij in 1934 als Paul Van Cutsem mee in de brouwerij komt als schoonzoon van Frans-Gerard Timmermans of als Timmermans sterft in 1959 of 1961. S.N. 2015: *Brouwerij Timmermans. Meer dan 300 jaar pure traditie en erfgoed. Samenvatting van geschiedenis en invloed van Brouwerij Timmermans in het Pajottenland en daarbuiten*, onuitgegeven brochure. S.N. s.d.: *Timmermans*, onuitgegeven studie.

¹⁹ BECUWE F. 2016: *Tel orge, tel makt. Klein- en grootmouterijen in Vlaanderen (1850-1950)*, Relicta Monografie 10, Brussel – Gent, 49. Volgens informatie verkregen van Frédéric Van Cutsem (8 mei 2018) werd de mouterij gesloten circa 1950 en volgens een onuitgegeven studie rond 1960. S.N. s.d.: *Timmermans*, onuitgegeven studie.

D'Hondt".²⁰ Ook de brouwketels van brouwerij Mort Subite in Kobbegem uit het interbellum waren afkomstig uit dit atelier.²¹ Verder bestaat er ook een plan voor het "Inmetselen van twee brouwketels voor "Geuze" met mazoutbranders" uit 1953. Deze twee ketels zijn de kookketel en warmwaterketel.²² Deze modernisering en vergroting wijzen op de groei van de brouwerij die ondertussen één van de grootste lambiekbrouwerijen en stekerijen was geworden. Buiten lambiek om eigen geuze te steken leverde de brouwerij nog lambiek aan verschillende andere brouwerijen en stekerijen.

Vanaf de jaren 1970 werd de binnenplaats volledig overdekt en aan de westzijde werd een overdekte bergruimte voorzien.²³ Naast brouwerij was er ook een drankenhandel gevestigd die later terug werd stopgezet. De brouwerij is daarna steeds blijven vernieuwen met onder andere een bottelarij en nieuwe installaties voor de bottelarij en een nieuwe vatenlijn.

Sinds 1993 is de brouwerij overgenomen door *Martin's Finest Drinks company*. In 2009 opende de brouwerij haar eigen museum, met verschillende installaties uit de eigen brouwerij alsook materiaal van andere brouwerijen. Dit museale gedeelte maakt deel uit van de rondleidingen in de brouwerij. Vanaf 2012 werden er belangrijke investeringen gedaan in de brouwerij om de kwaliteit van het bier te verbeteren. De belangrijkste is de vernieuwing van de foeders (kleinere tonnen tot 600 liter) en de aankoop van nieuwe pijpen (grote tonnen tot 10.000 liter). De brouwerij zelf heeft niettemin haar eind 19de-eeuws karakter en installaties uit de jaren 1950 weten te bewaren.

De milieuvergunningen voor het oprichten van de verschillende brouwinstallaties werden tot nu toe niet teruggevonden in de archieven (gemeentelijk-, provinciaal- en rijksarchief). Enkel de plannen van de jaren 1950 zijn bekend. Het vinden van de verschillende vergunningen zou een verder inzicht geven in de ontwikkeling van de verschillende installaties.

Brouwerij Timmermans, ook stekerij, bezit zoals gebruikelijk voor bierstekers nog steeds zijn tonnenmerk. Dit tonnenmerk dient ter identificatie van de brouwer of steker.²⁴ Vandaag is dit tonnenmerk niet meer aanwezig op alle aanwezige tonnen, maar wel nog op de oudere tonnen (zie bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 9). Het tonnenmerk werd in het huidige logo van de brouwerij verwerkt in de roervork die de mol vast heeft.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

De brouwerij is gevestigd op een groot hellend perceel dat aan de zijde van de Kerkstraat nagenoeg volledig is ingenomen door het complex (zie bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 10). Slechts links en rechts van het brouwerijcomplex en achteraan op het perceel is er geen bebouwing. Links naast de brouwerswoning loopt langs heel de zuidoostelijke perceelsgrens de buurtweg nummer 33 die de Kerkstraat met de

²⁰ Brouwerij Timmermans, Plannen voor de installatie van de filterkuip door 'Ateliers de construction F. D'Hondt Bruxelles', 1953. BECUWE F. 2011: *Het gerief van de bierbrouwer. Producenten van brouwerijmachines en -benodigdheden in Vlaanderen, Brussel en Wallonië*, Het Vlaams brouwbedrijf in historisch perspectief 16, 32-34.

²¹ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Brouwerij Den Hert* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/76791> (geraadpleegd op 30 april 2018).

²² Brouwerij Timmermans, Plan voor het 'Inmetselen van twee brouwketels voor "Geuze" met mazoutbranders', 1953.

²³ Kadasterarchief Vlaams-Brabant, Mutatieschetsen en bijhorende mutatiestatuten Dilbeek, afdeling V (Itterbeek), 1973/15.

²⁴ DEBRAEKELEER W., DEBUSSCHER G., DESMEDT M. e.a. 2011: *Brouwerijen en bierstekerijen in Beersel, Sint-Genesius-Rode*, 12-13.

Itterbeeksebaan verbindt.²⁵ Rechts van het complex, aan de noordelijke perceelsgrens, is de site deels afgesloten met een bakstenen muur.

Aan de straatzijde ten noorden bevindt zich links de brouwerswoning, centraal de vleugel van de eigenlijke brouwerij met aansluitend de voormalige mouterij, nu ontvangstruimte en museum. Aansluitend aan de voormalige mouterij wordt de westvleugel gevormd door het gebouw met silo's. Evenwijdig met de brouwerij bevinden zich ten zuiden twee aansluitende volumes onder schilddaken die de biermagazijnen met rijpingszalen herbergen. Links naast de brouwerswoning geeft de deels gekasseide buurtweg toegang tot een poort in de oostvleugel ten zuiden van de woning. Deze poort geeft toegang tot de vandaag helemaal overdekte binnenplaats. Naast de poort wordt de oostelijke zijde van het complex ingenomen door de personeelslokalen en een bijgebouw van de biermagazijnen. De gebouwen die zich tegen de westelijke perceelsgrens bevinden, zijn latere uitbreidingen vanaf de jaren 1970. Hierin bevinden zich de hedendaagse bottelarij en een open opslagplaats.

De verschillende bakstenen gebouwen vormen een aaneengesloten geheel, opgebouwd in verschillende periodes. Kenmerkend voor de diverse bedrijfsgebouwen is dat deze steeds in evolutie zijn geweest en aangepast aan de nieuwe behoeften voor het brouwproces of de opslag en verwerking van het bier. De bedrijfsgebouwen vertonen dan ook verschillende bouwsporen van verbouwingen of aanpassingen. Desondanks behielden de gebouwen de functie waarvoor ze gebouwd zijn (uitgezonderd de voormalige mouterij) en bijgevolg bleef dit ook zichtbaar in de belangrijkste erfgoedkenmerken zoals hieronder beschreven.

1.3.1. Brouwerswoning

De eclectische half vrijstaande brouwerswoning uit het interbellum met art-deco-invloeden is heden in gebruik als kantoren, laboratorium en appartement. Het betreft een burgerhuis van drie ongelijke traveeën en twee bouwlagen met souterrain onder een complexe leien bedaking. Enkel de noord- en oostgevel van de woning zijn zichtbaar. De zuidgevel is moeilijk zichtbaar door de overkapping van de voormalige binnenkoer.

De bakstenen gevels zijn decoratief uitgewerkt met gebruik van blauwe hardsteen voor het souterrain en witsteen voor onder andere de lekdrempels, de tussenstijlen, de hoekblokken en de balustrade en zuil van het portiek. De muuropeningen zijn voornamelijk rechthoekig, uitgezonderd de getoogde muuropeningen in het inkomportaal en een groot korbboogvormig venster in de voor- en achtergevel. Het houten schrijnwerk bleef (grotendeels, met plaatsing van dubbel glas) behouden en de muuropeningen van het souterrain en de begane grond zijn voorzien van (deels vernieuwde) diefijzers.

Noordgevel

De voor- of noordgevel aan de Kerkstraat is het meest plastisch uitgewerkt door de twee als risaliet uitgewerkte uiterste traveeën met afgeronde puntgevels en het dieper liggend portiek in de centrale travee. De centrale travee wordt, net als de daarboven aanwezige dakkapel, afgelijnd door een uitkragende houten kroonlijst op klossen.

In de linker travee is er een drizijdige erker aanwezig op het souterrain en de begane grond. Hierboven bevindt zich op de verdieping en de zolder telkens een drielicht, op de eerste verdieping voorzien van ronde ontlastingsbogen en op de zolder met centraal een rondboogvormig bovenlicht.

De rechter travee is voorzien van een garagepoort met behouden schrijnwerk. Boven de garagepoort is een decoratief metselwerk toegepast. Hierboven bevindt zich een groot korbboogvormig venster, voorzien van diefijzers en een uitgewerkte ontlastingsboog met

²⁵ Atlas van de Buurtwegen, opgesteld naar aanleiding van de wet op de buurtwegen van 10 april 1841, schaal 1:2.500 (overzichtsplannen schaal 1:10.000).

waterlijst in witte steen. De twee zijramen van dit venster zijn lichtjes naar binnen geplaatst en bovenaan is het bovenlicht voorzien van een verticale roedeverdeling, ingevuld met geel gekleurd reliëfglas. De lekdrempels van de twee vensters die de bovenverdieping verlichten, zijn door middel van een omlopende witstenen band verbonden met de vensters in de centrale en linkse travee. Dit horizontaal accent wordt versterkt door de geprononceerde tussen- en bovendorpel van deze twee vensters. Helemaal in de top van de gevel is er een kleine drizijdige erker aanwezig.

Het portaal in de centrale travee is toegankelijk via een blauwe hardstenen steektrap met ijzeren leuning onderaan, die geometrisch is vormgegeven met een meandermotief. Het portiek zelf is voorzien van twee rondbogen met centraal een tussenzuil die steunt op een uitgewerkte borstwering. De vleugel deur met bovenlicht en het venster in het toegangsportaal hebben een decoratief uitgewerkte glas-in-loodinvulling met onder andere bloemmotieven. Bovenaan het portaal op de eerste verdieping bevindt zich een kruisvenster.

Oostgevel

Deze meer gesloten zijgevel wordt afgelijnd door een uitkragende houten kroonlijst op klossen en is grotendeels symmetrisch uitgewerkt, gedomineerd door de ontdubbelde uitgewerkte schoorsteenaanzet met getrapte decoratieve boogfries. Centraal onder de schoorsteen bevinden zich van boven naar beneden twee kruisvensters en de buitentoegang van het souterrain in een verdiept portaal. De lekdrempel van het bovenvenster staat via een witstenen omlopende band in verbinding met de voorgevel, terwijl het benedenvenster voorzien is van diefijzers. De blauwe hardsteen van het souterrain is gebosseerd uitgewerkt.

Zuidgevel

De zuidgevel is door recentere aanbouwen niet goed zichtbaar. De gevel wordt aan de rechterzijde gekenmerkt door een als puntgevel uitgewerkte travee met afgewolfde punt. De grote muuropeningen van de diensttraphal in de centrale travee zijn voorzien van diefijzers en de rechtertravee veruitwendigt op de begane grond de voormalige eetkamer door middel van een groot korfboogvormig venster.

In een terugspringend stuk van de gevel aan de linkerzijde is een rechthoekige deur aanwezig die via de traphal toegang geeft tot een terras en bovenaan in de gevel bevinden zich twee klimmende, smalle getoogde muuropeningen met glas in lood, die de hoofdtraphal verlichten.

Westgevel

De westgevel sluit grotendeels aan tegen de brouwerij, maar is ook deels zichtbaar vanop de binnenkoer. Aan deze zijde van de woning bevindt zich nog een tweede rechthoekige buitendeur die toegang geeft tot een klein verhoogd terras dat zicht heeft op de binnenkoer en ook toegang geeft tot de brouwerij zelf. Tegen de woning ligt een granitovloer op het terras, maar aansluitend bij de brouwerij heeft het terras rode en witte keramische tegels in dambordpatroon net als in de brouwerij.

Interieur

De plattegrond van de woning beschrijft grosso modo een vierkant. Het burgerhuis bestaat uit een souterrain, een verhoogde begane grond, een eerste verdieping en een zolder- of dakverdieping. Het eclectische interieur vertoont net als bij de glas-in-loodramen enkele art-decodetails.

De vertrekken op de begane grond zijn geschikt rond een grote centrale hal die rechtstreeks via het portaal in de noordgevel toegankelijk is. Links of ten oosten van de centrale hal bevinden zich twee leefruimtes, de voormalige eetkamer en het salon, die toegankelijk zijn via een dubbele deur die uitgaat op een hal die de twee ruimtes met elkaar verbindt. Aansluitend centraal aan de zuidzijde bevindt zich de diensttrap, die alle niveaus met elkaar verbindt. In de ruimte met diensttrap is ook een "monte-plats" of keukenlift bewaard. Rechts naast de ruimte met diensttrap bevindt zich nog een leefruimte. Deze ruimte is ook bereikbaar vanop het terras aan de binnenkoer via een buitendeur. Rechts of ten westen van de centrale hal bevindt zich ten slotte nog één grote ruimte aan de straatzijde en een trappenhal met de hoofdtrap. De trappenhal is ook bereikbaar vanop de binnenkoer en heeft nog een berging onder de trap, een wc en kleine ruimte (vandaag keukentje). Zowel de trappenhal als de leefruimte zijn vanuit de centrale hal bereikbaar via twee treden.

De verdieping is zowel bereikbaar met de diensttrap als met de hoofdtrap in de trappenhal. De verdieping is gestructureerd rondom een centrale gang met aansluitend vier kamers. Tussen de twee linkse ruimtes is een kleine ruimte (gang) aanwezig zoals op de begane grond. Een vijfde kamer is bereikbaar vanuit de grote trappenhal.

De voormalige dienstkamers op de zolderruimte zijn enkel bereikbaar met de diensttrap en zijn vandaag ingericht als appartement. Ook het souterrain is enkel bereikbaar via de diensttrap en via een deur in de oostgevel en de garagepoort in de noordgevel. In deze bijna volledig bovengrondse kelderverdieping bevinden zich verschillende voormalige dienstruimtes (vandaag onder andere laboratoria), verbonden door een lange gang.

De interieurelementen zijn gaaf bewaard en zijn vooral op de begane grond rijkelijk uitgewerkt, aangezien zich hier de meest representatieve ruimtes bevonden. Alle grote ruimtes op de begane grond en de verdieping zijn voorzien van schouwmantels in verschillende natuursteensoorten, vaak overeenkomstig met de vensterbanken. Het schrijnwerk en hang- en sluitwerk van de binnendeuren is nagenoeg overal bewaard, vaak in combinatie met glas in lood. Nagenoeg elke ruimte is voorzien van een eenvoudig stucwerkplafond.

Interieur begane grond

Het interieur van de centrale hal met trappenhal kent als ontvangstruimte de meest rijke uitwerking. De mozaïekvloer met een wit waaierpatroon is voorzien van decoratief uitgewerkte boorden en hoeken. De wanden kregen een bepleistering met witte schijnvoegen. Het stucwerkplafond is voorzien van banden met bloemmotieven en in de hoeken bloemenmanden. Onder het stucwerkplafond is een uitgewerkte fries aanwezig in stucwerk met omlopende hopranken voorzien van hopbladeren en hobbellen. De centrale schouw in deze ruimte is voorzien van een rijkelijk uitgewerkte schouwmantel in stucwerk met centrale bloemenmand en links en rechts twee putti die de schoorsteenplaat ondersteunen. De binnendeuren op de begane grond hebben een uitgewerkt bovenlicht in glas in lood met geometrische motieven en een centrale vaas met bloemen verwijzend naar de art deco. De twee oostelijke ruimtes zijn te bereiken via een bewaarde dubbele deur, volledig opengewerkt met geslepen glas. De houten bordestrap kreeg een trapleuning met geometrische indeling.

De kamers op de begane grond hebben een bewaard parket in visgraatverband met uitgewerkte omlijsting. De kamer links vooraan, het voormalige salon, heeft een marmeren, sterk uitgewerkte schouwmantel met centraal medaillon en bloemmotieven. Boven de schouwmantel is een spiegel met uitgewerkte omlijsting met guirlandes aanwezig. De kamer is ook voorzien van een lambrisering en uitgewerkte lijsten tegen de muren, met onder andere rocailles op de hoeken van de lijsten. Ook het stucwerk plafond, inclusief eierlijst, is gedetailleerd uitgewerkt. De kamer links achteraan, de voormalige

eetkamer, is voorzien van een omlopende houten lambrisering met neorenaissance invloeden, waarin ook de met zwarte natuursteen en rode marmer uitgewerkte schouwmantel is ingewerkt. Bovenaan is de lambrisering afgewerkt met een fries met bloemmotieven. Het stucwerkplafond is er voorzien van opeenvolgende lijsten al dan niet met bloemmotieven. In deze voormalige eetkamer is ook een deur aanwezig die toegang geeft tot de ruimte met diensttrap en keukenlift. Beide leefruimtes zijn met elkaar verbonden door een hal met eveneens een uitgewerkt stucwerkplafond. Tussen deze hal en de voormalige eetkamer en het salon is telkens een grote korfboog aanwezig die vandaag afgesloten is met een nieuwe deur en glazen wand. Deze werden mogelijk oorspronkelijk van elkaar gescheiden door grote vleugeldeuren die open konden. De twee andere leefruimtes op de begane grond zijn eenvoudiger uitgewerkt en hebben een marmeren schouwmantel en stucwerkplafonds, met eenvoudige kooflijst en rozet.

In de ruimte met diensttrap bestaat de vloer uit mozaïek. De bordestrap heeft een eenvoudige leuning met smalle gedraaide spijlen. De bekleding van de trap is recenter. De trapboom kreeg een imitatiemarmeren schildering. In deze ruimte bevindt zich ook een keukenlift.

Interieur verdieping

De centrale gang is bereikbaar via een dubbele deur vanuit de traphal. Deze dubbele deur met kleine roedeverdeling is voorzien van een korfboogvormig bovenlicht met geelgekleurd structuurglas. De vloer van de hele verdieping kreeg een nieuwe plankenvloer. In de centrale gang zijn de deuren bekroond met een korfboogvormig veld met recenter aangebrachte schildering. De kamers hebben eenvoudige stucwerk plafonds met centrale rozet en soms een eenvoudige omlijsting. De marmeren schouwmantels zijn eenvoudig.

Interieur souterrain

In het souterrain is het schrijnwerk met hang- en sluitwerk bewaard. De deuren zijn voorzien van een eenvoudig driedelig bovenlicht. Een aantal ruimtes hebben nog een vloer met tegels met ingelegde motieven en een ruimte met granito vloer.

De zolderruimte kon niet worden bezocht, maar aangezien deze meestal toch al sobere dienstruimtes verbouwd zijn tot appartement zal de erfgoedwaarde gering zijn.

1.3.2. Brouwerij

Het brouwerijgebouw bestaat uit drie bouwlagen onder een kunstleien zadeldak. Boven het koelschip kent het zadeldak een luchtstraat of ontdebeldde nok met lamellen voor de afleiding van de dampen afkomstig van het koelschip. De bepleisterde en witgeschilderde verankerde baksteenbouw wordt geritmeerd door verdiepte velden en heeft voornamelijk getoogde en rondboogvormige muuropeningen, al dan niet blind. Een uitzondering vormen de muuropeningen van het koelschip op de tweede verdieping, deze zijn rechthoekig en hebben ijzeren verticale lamellen voor de verluchting. De muuropeningen van de brouwzaal zijn voorzien van horizontale lamellen. Links op de begane grond is een rechthoekige poort onder I-latei aanwezig, waarlangs het draf wordt afgevoerd. De kleine rondboogvormige muuropeningen van de begane grond zijn voorzien van diefijzers. Tegen de achtergevel leunt een latere aanbouw aan van twee bouwlagen onder lessenaarsdak. De achtergevel is niet geheel zichtbaar door de aanbouw en de overdekte binnenkoer, maar tussen de aanbouw en het woonhuis is tegen de achtergevel de ronde bakstenen schoorsteen zichtbaar. De gemetselde schoorsteen is verstevigd met metalen banden.

Op het gelijkvloers bevinden zich dienstruimtes met onder andere de gijlkuip en de stookruimtes onder de ketels. De eigenlijke brouwzaal bevindt zich op de eerste verdieping.

Het koelschip staat op de tweede, later opgebouwde verdieping. Op deze verdieping bevindt zich ook de maalderij.

Begane grond:

De begane grond onder de eigenlijke brouwerij bestaat uit verschillende kleinere dienstruimtes met een aantal recentere aanpassingen. De muren en het plafond werden witgeschilderd met – op de muren – een rode of zwarte plint.

In de ruimte onder de koeler in de brouwzaal bevindt zich een rood geschilderde geklonken metalen gijlkuip, waarin het gistbier wordt opgevangen voor het afgevoerd wordt op de tonnen. De ruimte onder de roerkuip is voorzien van troggewelven tussen ijzeren I-liggers steunend op een metalen balk en een gietijzeren kolom. In de muren van de stookruimte onder de warmwaterketel zijn nog verschillende metalen luikjes aanwezig, wellicht om de luchttoevoer te regelen. Onder de filterkuip is de ruimte voorzien voor de afvoer van het draf, herkenbaar aan de aanwezigheid van een afvoerbuis en inrit voor wagens.

Eerste verdieping:

Op de eerste verdieping bevindt zich de eigenlijke brouwzaal met de roerkuip, de warmwaterketel en de kookketel (zie bijlage 5.3. Documentatie, afbeeldingen 11 en 13). De filterkuip bevindt zich tussen de eerste en tweede verdieping. De rechterhelft van de brouwzaal heeft een hoger vloerniveau (zonder tegels), waarop een (buiten werking gestelde) afsijpelingskoeler of "baudelot" (ook "réfrigerant") staat. Mogelijk stond hier, voor de verhoging van de brouwerij met een extra verdieping, het koelschip. Dit wordt verondersteld op basis van de lamellen, nodig voor de verluchting, aanwezig voor de (al dan niet gedichte) muuropeningen aan de straatzijde. Een muuropening werd toegemetsd aan de straatzijde. Verder bevindt zich op de eerste verdieping nog een magazijn, een stookplaats en een ruimte met oude geklonken waterbak.

De brouwzaal is witgeschilderd met rode plint. De vloer is voorzien van rode en witte keramische tegels in dambordpatroon. In de brouwzaal zijn een aantal gietijzeren kolommen geplaatst die de grote gietijzeren liggers onder het plafond dragen. De vele leidingen die door de zaal lopen en de gietijzeren kolommen en ijzeren I-liggers zijn geschilderd in pastelgroen. Boven de verschillende ketels hangen er recente identificatieborden bij oudere identificatieschilderingen met de inhoud van de ketels op.

Centraal in de ruimte staat de roodgeschilderde geklinknagelde gietijzeren roerkuip (circa eind 19de-eeuw of jaren 1920) met platenbodemp voorzien van filters voor de afvoer van het wort en een mechanisme met roervorken en zogenaamde "madammen" (geperforeerde koperen filterschijven - deels vernieuwd). De roerkuip heeft een inhoud van 52 hectoliter. Aan de buitenzijde zitten de filterkranen of wortkranen met hieronder een koperen onder- of lekbak.

Vlak naast de roerkuip bevindt zich de geklinknagelde meeltremel (met een inhoud van 2100 kilogram) om het 'meel' (dit is het geplette mout) rechtstreeks te kunnen storten in de roerkuip.

Naast de roerkuip bevindt zich de koperen warmwaterketel, die is ingewerkt in de vloer en een inhoud van 150 hectoliter heeft. De kookketel is geplaatst in een kleine afzonderlijke ruimte in de aanbouw aan de brouwerij. Deze koperen ketel van 165 hectoliter is net als de warmwaterketel ingewerkt in de vloer. De ketel is voorzien van een door een elektromotor aangedreven mechanisch drijfwerk.

De filter- of klaarkuip is gelegen in een afzonderlijke ruimte en is vanuit de brouwzaal bereikbaar met een rood geschilderde metalen trap. De filterkuip heeft een inhoud van 133

hectoliter en 34 liter en half in de vloer ingemetseld. De vloer rond de kuip bestaat uit kleine, rood gevlamde keramische tegels. In de filterkuip is een geperforeerde bodem aanwezig en een mechanisch aangedreven roerwerk. Dit roerwerk wordt aangedreven door een dieselmotor, die staat opgesteld in de ruimte onder de filterkuip nabij de brouwzaal. De motor is gesigineerd door D'Hondt Bruxelles. Naast de filterkuip staat een kraan en een meter gesigineerd met "Ateliers de construction F. D'Hondt Bruxelles".

Aan de buitenzijde van de afzonderlijke ruimte bevinden zich in de brouwzaal de koperen filterkranen (zwanenhalskraantjes) van de filterkuip. Deze zijn geplaatst in een koperen bak. Hiernaast is er ook een peilglas aanwezig en twee kranen voor koud en warm water.

In de brouwzaal is voor de accijnsbeambte een eenvoudige accijnzentafel aanwezig, bestaande uit houten planken en een kleine lessenaar, geplaatst op de ijzeren leuning van de trap.

Tweede verdieping:

Via de trap naar de filterkuip kan ook de tweede verdieping boven de brouwzaal bereikt worden (zie bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 12). Deze verdieping is in twee grote ruimtes opgesplitst, gescheiden door een houten wand: boven de roerkuip bevindt zich de maalterij en in het tweede deel staat het grote koelschip of de koelbak, dat bijna de helft van de verdieping beslaat.

In de maalterij worden het mout en andere brouwgranen zoals tarwe geplet om daarna rechtstreeks in de meeltremel te belanden. De maalterijuitrusting bestaat uit een koppel maalstenen en een cilindermolen, die mogelijk uit het prille begin van de 20ste eeuw dateert en van elders afkomstig is. Deze cilindermolen of schootmolen werd gefabriceerd door Teisset-Rose-Brault (Paris), zie plaatje met signatuur.²⁶ De oude ambachtelijke molen wordt niet meer gebruikt, maar is nog volledig bewaard met maalstoel, waarschijnlijk kunststenen maalstenen (ligger en looper), aandrijfwerk en steengalg. Met deze molen werd vermoedelijk het ongemoute tarwe vermalen. De horizontale maalstenen liggen op een zwaar verankerde metalen maalstoel en de maalstenen worden samengehouden door metalen spanbanden.²⁷ De houten steenkist rondom de maalstenen is verdwenen. Naast de molen staat de houten steengalg met metalen steenschroef en steenbeugels. Boven beide molens komen twee graanliften (met jacobsadders) uit om het mout in de molens te storten. Van beide molens is het gehele aandrijvingssysteem met overbrengingsassen, drijfwielen en drijfriemen bewaard.

In het koperen koelschip uit het interbellum wordt het met hop gekookte wort gestort om af te koelen. Het wort komt hier ook in contact met de voor lambiek belangrijke wilde gisten. Langs beide zijden zijn de rechthoekige muuropeningen afgesloten met lamellen voor de verluchting. Het koelschip bevindt zich onder het dak dat eveneens deels is opengemaakt met een luchtstraat met lamellen. Het koelschip zelf is een grote rechthoekige lage geklinknagelde open kuip. De kuip rust op ijzeren I-liggers en op verstelbare ijzeren pootjes.

²⁶ BECUWE F. 2009: *In de van Ceres. Klein- en grootmaalterijen in Vlaanderen (ca. 1850-1950)*, Relicta Monografieën 3, Brussel, 226-229.

²⁷ Voor meer informatie over kunststenen molenstenen: BECUWE F. 2009: *In de van Ceres. Klein- en grootmaalterijen in Vlaanderen (ca. 1850-1950)*, Relicta Monografieën 3, Brussel, 70-72.

1.3.3. Mouterij

Haaks op de Kerkstraat, links van de brouwerij, situeert zich de vleugel van de voormalige mouterij met daarachter de silo's. Het gaat om een verankerd bakstenen gebouw onder een kunstleien zadeldak.

De voormalige mouterij is heden deels in gebruik als bar of ontvangstzaal en deels als opslagplaats en de oude gerst- of moutzolder wordt gebruikt als museum. De gevel van de brouwerij in de Kerkstraat en de puntgevel van de mouterij zijn bepleisterd en witgeschilderd met figuratieve schilderijen uit 1996 van de hand van Claire Daliers. In deze gevel werd een oorspronkelijke rondboogpoort gedicht en vervangen door twee kleine rondboogvormige muuropeningen. Deze poort wijst mogelijk op een eerdere functie als langsschuur, die omgebouwd werd tot mouterij. Op de eerste verdieping van het gebouw met silo's zijn eveneens de sporen van een rondboogpoort zichtbaar.

In het interieur van de begane grond bestaat het plafond uit bakstenen troggewelven tussen ijzeren I-profielen. Deze worden gedragen door grote I-profielen steunend op gietijzeren kolommen. In de troggewelven zijn nog openingen zichtbaar die wijzen op de functie als mouterij. Door deze openingen kon het geweekte gerst op de kiemvloer gestort worden. De structuur van de eerste verdieping is volledig vernieuwd in functie van het gebruik als opslagplaats. Deze ruimte was ten tijde van de mouterij samen met de begane grond waarschijnlijk in gebruik als kiemvloer. Op de zolderverdieping, nu in gebruik als museum, zijn nog sporen zichtbaar van de weekbakken.

1.3.4. Silogebouw

Het silogebouw sluit aan op de voormalige mouterij, maar is hoger opgetrokken onder een pannenschilddak dat doorloopt in het noordelijke biermagazijn. Het gebouw heeft bijna volledig gesloten gevels. De westgevel is moeilijk zichtbaar door de aanbouw, maar onder de dakrand zijn kleine gerichte getoogde muuropeningen zichtbaar en een aantal rondboogvormige muuropeningen, al dan niet gedicht. Aan de zijde van de binnenkoer zijn er twee boven elkaar gelegen laadvensters zichtbaar met hierboven een klein schilddakje. Voorts is de gevel voorzien van gedichte kleine getoogde muuropeningen. Door de bouwsporen is zichtbaar dat het gebouw met een halve verdieping verhoogd werd samen met de biermagazijnen.

De interne structuur van het gebouw is, aan de bouwsporen te zien, verschillende malen aangepast. Het gebouw kent zowel een traditionele opbouw met baksteen als verschillende elementen in beton. De begane grond wordt niet ingenomen door silo's en heeft bakstenen troggewelven tussen ijzeren I-liggers. De silo's zijn vierkant wat het voordeel heeft dat ze de ruimte volledig benutten. In totaal zijn er zeven grote silo's aanwezig. De silo's kunnen gevuld worden via de bovenste, derde verdieping onder het dak. Op de tweede verdieping is een zakkenlift geïnstalleerd met bewaarde overbrengingsas en riemschijven. Op de eerste verdieping zijn betonnen "monden" van de silo's zichtbaar. De verloren bekistingen van de monden werden witgeschilderd. Vanaf de opkomst van het gewapend beton, eind 19de – begin 20ste eeuw, deden betonnen silo's hun intrede in mouterijen en brouwerijen.²⁸ Toch zijn de muren van de silo's zelf opgebouwd uit Performa keramische stenen. In de voegen van deze holle steen werd een wapening voorzien.²⁹ Waarschijnlijk werd hiervoor gekozen omdat de silo's mogelijk inbracht werden in een bestaand gebouw. Onder de "monden" van de silo's zijn twee schroeven van Archimedes opgesteld voor het transport van het mout en het tarwe.

²⁸ BECUWE F. 2016: *Tel orge, tel malt. Klein- en grootmouterijen in Vlaanderen (1850-1950)*, Relicata Monografie 10, Brussel – Gent, 72-75.

²⁹ BOT P. 2009: *Vademecum historische bouwmaterialen, installaties en infrastructuur*, Alphen aan de Maas, 390.

Vanaf het silogebouw is het verticaal transport van het mout en tarwe zichtbaar door de aanwezigheid van de verschillende elevators of jacobsladders. Deze bestaan uit een plaatijzeren mantel met hierin een jacobsladder of lusvormige riem met ijzeren of stalen bekens.³⁰ Deze elevators zijn ook zichtbaar in de maalderij en brouwerij.

1.3.5. Biermagazijnen

Ten zuiden van het gebouwencomplex bevinden zich twee eenvoudige bakstenen gebouwen onder evenwijdige lange pannen schilddaken. Deze werden gebouwd als biermagazijnen. Het eerste biermagazijn dateert uit begin jaren 1920. Het meest zuidelijke biermagazijn werd kadastraal geregistreerd in 1930. Het gebouw met de silo's en de biermagazijnen werden later vergroot met een halve verdieping en schilddak (zie bouwnaad). Eigen aan deze industriële architectuur is dat de structuur en de muuropeningen geregeld werden aangepast. Dit is ook zichtbaar in de vele bouwsporen van gedichte muuropeningen.

De meest zuidelijke gevel is een nagenoeg volledig gesloten gevel en wordt geritmeerd door verdiepte velden tussen verjongende pilasters. De gevel werd mogelijk opgevat als wachtgevel of heeft minder dikke muurstukken om eenvoudig het metselwerk weg te kappen en grote tonnen of gistingstanks binnen te dragen. Helemaal rechts is een poortopening aanwezig. De oost- en westgevel waren voorzien van getoogde en rechthoekige muuropeningen. Deze zijn vandaag grotendeels gedicht en vervangen door kleinere muuropeningen. De noordelijke gevel is slechts gedeeltelijk zichtbaar en nagenoeg volledig gesloten met onder de dakrand kleine getoogde muuropeningen. Tegen de gevel is een afgesloten tonnenlift aanwezig onder een klein pannen schilddakje en met een kunstleien bekleding.

De begane grond van de biermagazijnen zit door het hellend karakter van de site deels onder de grond. Het noordelijk biermagazijn wordt op de begane grond gebruikt voor de opslag van de grote houten tonnen of pijpen (tot 10.000 liter). Centraal wordt het onderste magazijn gescheiden door een bakstenen muur voor de ondersteuning van de volgende verdiepingen. In het verleden waren de ruimtes opgedeeld met bakstenen muren waartussen de flessen lagen voor nagisting op fles (zie bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 14).

Op de verdieping zijn er zowel pijpen als kleinere foeders (tonnen tot 600 liter) opgeslagen. De bakstenen vloer is voorzien van afvoergootjes. De troggewelven tussen ijzeren I-lateien steunen op grote I-liggers die op centraal opgestelde gietijzeren kolommen rusten. De tweede verdieping heeft eenzelfde opbouw. Hier liggen vandaag enkel pijpen opgeslagen.

De tonnen werden in functie van de werking van de brouwerij recent gedeeltelijk vernieuwd, zonder dat dit afbreuk doet aan de waarde. Er ligt nog één bewaarde en één opengestelde oude foeder, gesigneerd "J. PERSENAIRE – ANVERS – Tonnellerie Mécanique".³¹ De pijpen liggen op een lage houten bierstelling gestapeld in één of twee rijen boven elkaar. De grote foeders werden vervangen en liggen vandaag op nieuwe bierstellingen en betonblokken.

Het zuidelijke, meest recente biermagazijn is recenter van opbouw. Toch kent het ook een traditionele opbouw zoals het noordelijke biermagazijn met troggewelven, centraal

³⁰ BECUWE F. 2016: *Tel orge, tel malt. Klein- en grootmouterijen in Vlaanderen (1850-1950)*, Relicata Monografie 10, Brussel – Gent, 168.

³¹ BECUWE F. 2011: *Het gerief van de bierbrouwer. Producenten van brouwerijmachines en -benodigdheden in Vlaanderen, Brussel en Wallonië*, Het Vlaams brouwbedrijf in historisch perspectief 16, Alveringem, 22.

steunend op een zware ijzeren I-ligger op ijzeren kolommen. Dit magazijn wordt vandaag vooral gebruikt voor de grote metalen gistingstanks op de eerste verdieping.

Verder bevinden er zich in beide magazijnen nog verschillende dienstruimtes, al dan niet afgesloten door recente muren.

1.3.6. Overige dienstgebouwen

Tussen een bijgebouw van de biermagazijnen en de poort aan de oostelijke gevel staat een dienstgebouwtje uit het interbellum, dat vandaag met personeelsruimtes is ingevuld. Het bakstenen gebouw van twee bouwlagen onder plat dak heeft een verzorgde uitwerking met witstenen decoratieve elementen en decoratief baksteenmetselwerk. In de westgevel bevindt zich een veelhoekig venster en aan de koerzijde is boven de deur een uitstekende witstenen luifel aanwezig. Verder bezit het gebouw verschillende rechthoekige muuropeningen.

Tussen dit gebouw voor het personeel en de biermagazijnen situeert zich een dienstgebouw in twee bouwlagen onder een plat dak met rechthoekige en getoogde muuropeningen.

De binnenkoer is vandaag helemaal overdekt met centraal een grote overkapping met een metalen *Belgisch spant* met een golfplaten afdekking.

Ten westen is tegen het complex een bottelarij en overdekte opslagplaats uit de tweede helft van de 20ste eeuw aangebouwd. Hierin bevindt zich de hedendaagse flessenvulinstallatie. Verder beschikt de brouwerij ook over een hedendaagse vatenlijn op de voormalige binnenkoer. Deze bijgebouwen bezitten geen erfgoedwaarde.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt, is vastgesteld tijdens plaatsbezoeken op 5 februari 2018 en 8 mei 2018. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

Behoudens verborgen gebreken, bevinden de gebouwen zich in goede bouwfysische toestand. De verschillende gebouwen hebben in het algemeen wel onderhoud nodig (cf. schrijnwerk, metselwerk en daken).

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Brouwerij Timmermans in vergelijking met andere brouwerijen

Dilbeek is, net als heel de streek ten zuidwesten van Brussel en Brussel zelf, bekend om zijn lambiekbrouwerijen. In nagenoeg elke gemeente van het Pajottenland en het gebied van Zenne en Zoniën waren er verschillende kleine lambiekbrouwerijen gevestigd (zie 1.2.1.). Brouwerij Timmermans behoort tot de middelgrote brouwerijen die ontstaan zijn uit een hoevebrouwerij en waarvan de hoevegebouwen en -activiteit verloren gingen ten voordele van de brouwactiviteit.

Er is in Vlaanderen nog geen lambiekbrouwerij met bewaarde inrichting beschermd als monument. Enkel brouwerij Goossens in Dilbeek werd beschermd als monument als voormalige lambiekbrouwerij, maar hier is de 19de-eeuwse brouwerij-inrichting verdwenen na het stopzetten van de brouwerij. Brouwerij De Troch in Wambeek (Ternat) is een voorbeeld van een kleine ambachtelijke nog werkende lambiekbrouwerij, maar deze is enkel opgenomen in het beschermde dorpsgezicht van Wambeek en niet beschermd als monument.

Brouwerij Timmermans is daarenboven ook de enige overgebleven middelgrote lambiekbrouwerij van deze schaal in de streek met een bewaarde historische uitrusting. De nog bewaarde lambiekbrouwerijen met een historische uitrusting zijn veel kleinschaliger met een beperktere, bijna volledig ambachtelijke inrichting. Brouwerij Mort Subite in Kobbegem (Asse) is naast Timmermans ook nog een grotere, werkende lambiekbrouwerij met een moderne uitrusting uit het interbellum en de jaren 1950. In tegenstelling tot Timmermans is de brouwzaal niet meer ambachtelijk, maar volledig gericht op een industriële productie.

In Vlaanderen zijn er weinig brouwerijen beschermd met een gelijkaardige uitrusting, met name een eind 19de-eeuwse brouwzaal met vernieuwingen tot in de jaren 1950. Er zijn enkele brouwerijen met een interbellumuitrusting beschermd (brouwerij Rodenbach in Roeselare en brouwerij De Hoorn in Leuven), maar deze brouwerijen werden tijdens het interbellum gebouwd of verbouwd met vernieuwde inzichten en het streven naar een volledig industrieel brouwproces. Deze twee voorbeelden onderscheiden zich duidelijk ook van de middelgrote dorpsbrouwerijen. Brouwerij Timmermans daarentegen bracht enkel vernieuwingen aan in de reeds bestaande brouwerij, uit het einde van de 19de eeuw, waar het productieproces slechts semi-industrieel werd. Andere beschermde brouwerijen met een bewaarde inrichting zijn dan weer kleinschaliger en illustreren het volledig ambachtelijke brouwproces, bijvoorbeeld brouwerij De Kroon in Huldenberg.

2.2. Evaluatie van de erfgoedwaarden

Brouwerij Timmermans wordt beschermd als monument omwille van de industrieel-archeologische, de historische en de architecturale waarde. De cultuurgoederen worden mee opgenomen omwille van de industrieel-archeologische en historische waarde.

2.2.1. Industrieel-archeologische waarde

De brouwerij is een gaaf bewaard voorbeeld van een goed uitgeruste middelgrote brouwerij met een lange geschiedenis die opklimt tot het begin van de 18de eeuw.

Vooraf tijdens het interbellum kende de brouwerij een grote expansie. Ook in de jaren 1950 zette deze groei zich nog voort. In de brouwerijinrichting is bijgevolg een evolutie zichtbaar van het eind van de 19de eeuw, de datering van de oudste nog bewaarde bebouwing en installaties, tot in de jaren 1950. Hierdoor illustreert de brouwerij, tot op een zeker niveau, ook de algemene evolutie naar een meer industrieel brouwproces die zich in veel Vlaamse brouwerijen na de Eerste Wereldoorlog heeft voorgedaan. De installatie van nieuwe ketels, zoals de filterkuip begin jaren 1950, is hier een voorbeeld van. Door de blijvende groei is de brouwerij ook een voorbeeld van een kleine lokale dorpsbrouwerij die uitgroeide tot een bovenlokale of regionale brouwerij. Brouwerij Timmermans is daarenboven ook de enige overgebleven middelgrote lambiekbrouwerij van deze schaal in de streek met een bewaarde historische uitrusting.

De brouwerij bleef ondanks de modernisering in de jaren 1950 toch deels vasthouden aan het semi-industrieel brouwproces waardoor ook delen van de oude installaties van het einde van de 19de eeuw en het interbellum in gebruik bleven. Van de oudste, eind 19de-eeuwse onderdelen zijn de fabrieksschoorsteen, de oude maalstoel en mogelijk ook de roerkuip bewaard. De installaties zijn steeds in gebruik gebleven wat er voor zorgt dat deze uitzonderlijk gaaf bewaard zijn.

De oude maaldrijinrichting van de brouwerij bleef eveneens bewaard ondanks de modernisering. Zo bleef de traditionele maalstoel met maalstenen bewaard naast de nieuwere maalinstallatie met cilindermolen van het bedrijf Teisset-Rose-Brault (Paris). Tot het midden van de 19de eeuw gebeurde het pletten van het mout nog grotendeels met maalstenen, hierna verdrongen moutcilindermolens meer en meer de traditionele

maalstoelen.³² De brouwerij bleef waarschijnlijk lang vasthouden aan de traditionele manier om het mout te breken daar de maalstoel op de tweede verdieping van de brouwerij staat opgesteld, een deel dat pas in het eerste kwart van de 20ste eeuw, waarschijnlijk in het interbellum, werd gebouwd.

De brouwerijuitrusting van een ambachtelijke lambiekbrouwerij verschilt in wezen niet van andere ambachtelijke brouwerijen in Vlaanderen. Wat deze brouwerij wel herkenbaar maakt als typische lambiekbrouwerij is de aanwezigheid van een groot biermagazijn. De twee hier aanwezige biermagazijnen zijn belangrijk voor de ensemblewaarde van deze lambiekbrouwerij. Een groot magazijn was en is noodzakelijk om de tonnen lambiek op te slaan en wijst ook op de functie als geuzestekerij waarbij men over voldoende opslagruimte moet beschikken. De functie van de biermagazijnen is duidelijk afleesbaar aan de tonnenlift op de voormalige binnenkoer en door het gesloten karakter van de gevels. Ook de interne draagstructuur van de vloeren draagt bij tot de functie als pakhuis.

De voormalige mouterij als nevenbedrijf is niet meer aanwezig maar hiervan zijn wel nog sporen zichtbaar in de huidige ontvangstruimtes, oorspronkelijk de kiemvloeren, en onder de cultuurgoederen. De aanwezigheid van een eigen mouterij is typerend voor de dorpsbrouwerij tot begin 20ste eeuw, waarbij de brouwer zelf instond voor het volledige productieproces van grondstof tot bier. Naast de mouterij zijn wel nog de grote silo's bewaard.

2.2.2. Historische waarde

Het brouwerijcomplex is gelegen in het centrum van de deelgemeente Itterbeek nabij de kerk en verschillende parken van voormalige landhuizen. De gemeente was net als alle naburige gemeentes in de streek ten zuidwesten van en rond Brussel gekend om zijn variatie aan klein- en middelgrote lambiekbrouwerijen. De meeste van deze brouwerijen ontstonden als nevenactiviteit bij een hoeve. Ook Timmermans ontwikkelde zich vanuit een hoeve-brouwerij met herberg, waarbij het bierbrouwen waarschijnlijk een nevenactiviteit was tijdens de wintermaanden. De hoeveactiviteiten werden hierna geleidelijk afgebouwd ten voordele van de brouwactiviteiten.

In tegenstelling tot een aantal kleine ambachtelijke brouwerijen is Timmermans een voorbeeld van een middelgrote, bovenlokale brouwerij, in een dorpscentrum met bewaarde historische inrichting opklimmend tot eind 19de eeuw. De combinatie van een bewaarde brouwerswoning, volledig uitgeruste brouwerij en bijhorende dienstgebouwen zorgen ervoor dat het geheel een hoge ensemblewaarde heeft. De brouwerij is nog steeds in gebruik, als één van de oudste lambiekbrouwerijen.

Kenmerkend voor lambiekbrouwerijen is het grote volume van het pakhuis, dat nodig was voor de opslag van de tonnen. Deze lambiekbrouwerijen hielden zich ook bezig met het steken van geuze waarbij ook voldoende ruimte noodzakelijk was voor de opslag van lambiek om geuze mee te maken.

2.2.3. Architecturale waarde

De gevel van het brouwerijcomplex is beeldbepalend voor het dorpscentrum van Itterbeek in de Kerkstraat. Architecturaal is vooral de brouwerswoning uit het interbellum naar ontwerp van architect Sylvain Raemdonck (Brussel) een gaaf bewaard voorbeeld van een rijker uitgewerkt burgerhuis met art-deco-invloeden. Met de bouw van deze woning wou de brouwersfamilie haar verworven rijkdom in Itterbeek etaleren. Deze rijkdom is zichtbaar in de rijkelijk uitgewerkte inkom en representatieve ruimtes op de begane grond. Ook de bewaarde dubbele circulatie met diensttrap en hoofdtrap duidt op de status van de

³² BECUWE F. 2016: *Tel orge, tel malt. Klein- en grootmouterijen in Vlaanderen (1850-1950)*, Relicta Monografieën 10, Brussel-Gent, 157-158.

bewoners. Verder heeft de woning een verzorgd decoratief uitgewerkte gevel met bewaard schrijnwerk met glas in lood en ook het rijk uitgewerkt interieur is gaaf bewaard.

Architect Raemdonck ontwierp in de jaren 1920 ook de nieuwe brouwerswoning van brouwerij Eylenbosch langs de Ninoofsesteenweg in Dilbeek.³³ Deze eclectische woning met zijn verspringende gevelvlakken, erker, klokgevel en uitgewerkt portaal, sluit qua stijl helemaal aan bij de woning van Brouwerij Timmermans. Van Raemdonck zijn er voorlopig niet meer ontwerpen bekend in Vlaanderen. Hij zal waarschijnlijk voor gegoede burgers in Brussel³⁴ en de gemeenten in de nabije rand rond de hoofdstad gebouwd hebben.

Door de verschillende bouwfases en uitbreidingen zijn de bedrijfsgebouwen ook architecturaal interessant. Men krijgt immers een beeld van de eind 19de-eeuwse nijverheidsgebouwen, waaronder de brouwerij, tot de later tijdens het interbellum opgetrokken of verbouwde gebouwen zoals de biermagazijnen en silo's. Al blijven in zowat alle bedrijfsgebouwen de 19de-eeuwse structurele elementen, zoals troggewelven tussen I-liggers steunend op gietijzeren kolommen, behouden. Uit waarschijnlijk praktische overwegingen werden de silo's gebouwd in een combinatie van betonnen structuren en elementen in Performa keramische stenen. Het exterieur van de bedrijfsgebouwen is sober en puur functioneel gehouden.

2.3. Motivering van het type bescherming

Brouwerij Timmermans wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemene belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

De keuze voor een bescherming als monument wordt verantwoord vanuit de nog werkende ambachtelijke lambiekbrouwerij met bewaarde waardevolle installaties, silo's en biermagazijnen. Ook de hoge architecturale waarde van de brouwerswoning met een gaaf bewaard interieur (indeling en afwerking) verantwoordt de keuze als monument.

2.4. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

De huidige site van Brouwerij Timmermans is gegroeid uit een kleine 19de-eeuwse dorpsbrouwerij. De brouwerij vormt een historisch gegroeid geheel. Hierdoor wordt de hele site voorgesteld voor bescherming als monument.

Volgende onderdelen van de brouwerij op het beschermde perceel zijn uitgesloten van de bescherming omdat ze onvoldoende erfgoedwaarde hebben:

- De bottelarij ten westen van de biermagazijnen.
- De overdekte buitenruimte ten westen van de voormalige mouterij.
- De elektriciteitscabine ten westen van de brouwerij.
- De overdekking van de binnenkoer.

³³ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Brouwerij Eylenbosch* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/214320> (geraadpleegd op 27 februari 2018).

³⁴ Op de inventaris van het bouwkundig erfgoed in Brussel zijn enkele panden terug te vinden naar ontwerp van Raemdonck en S. Raemdonck. <http://www.irismonument.be> (geraadpleegd op 17 juli 2018).

2.5. Juridische toestand

2.5.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

Brouwerij Timmermans is opgenomen in de Vastgestelde inventaris van het bouwkundig erfgoed (erfgoedobject ID 206972, vastgesteld onder ID 47821).

2.5.2. Ruimtelijke Ordening:

De percelen van Brouwerij Timmermans zijn op het Gewestplan aangeduid als industriegebied.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het ministerieel besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het ministerieel besluit.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrecht houder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen, meer bepaald:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

Omdat het onroerend goed industrieel werkend erfgoed is en beschermd als monument gelden ook volgende voorschriften. De zakelijkrechthouders en gebruikers moeten het volgende doen:

- de nodige maatregelen nemen om de werking als werktuig te verzekeren;
- het werkend industrieel erfgoed regelmatig in werking stellen volgens de regels van de kunst. Met de werking wordt bedoeld het functioneren van het totale productieproces waar dat mogelijk is.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een omgevingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is, vraagt de vergunningverlenende overheid advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

4.1. Archivalische bronnen

Brouwerij Timmermans, Plannen voor de installatie van de filterkuip door 'Ateliers de construction F. D'Hondt Bruxelles', 1953.

Brouwerij Timmermans, Plan voor het 'Inmetselen van twee brouwketels voor "Geuze" met mazoutbranders', 1953.

Kadasterarchief Dilbeek, Leggers Dilbeek, afdeling V (Itterbeek), artikels 356 en 295.

Kadaster Vlaams-Brabant, mutatieschetsen Dilbeek, afdeling V (Itterbeek), 1865/16, 1883/21, 1899/2, 1912/16, 1922/9, 1928/29/1 en 1930/17.

4.2. Cartografische bronnen

Atlas van de Buurtwegen, opgesteld naar aanleiding van de wet op de buurtwegen van 10 april 1841, schaal 1:2.500 (overzichtsplannen schaal 1:10.000).

4.3. Literatuur

ASAERT G., DAELEMAN P. & DERYCKE I. 2013: *Bier op transport*, Antwerpen Bierstad. Cahier 1, Antwerpen.

BECUWE F. 2009: *In de van Ceres. Klein- en grootmaalderijen in Vlaanderen (ca. 1850-1950)*, Relicta Monografieën 3, Brussel.

BECUWE F. 2011: *Het gerief van de bierbrouwerij. Producenten van brouwerijmachines en -benodigdheden in Vlaanderen, Brussel en Wallonië*, Het Vlaams brouwbedrijf in historisch perspectief 16.

Beschermingsdossier: Brouwerij Timmermans, monument

BECUWE F. 2016: *Tel orge, tel malt. Klein- en grootmouterijen in Vlaanderen (1850-1950)*, Relicta Monografieën 10, Brussel-Gent.

BOT P. 2009: *Vademecum historische bouwmaterialen, installaties en infrastructuur*, Alphen aan de Maas.

DEBRAEKELEER W., DEBUSSCHER G., DESMEDT M. e.a. 2011: *Brouwerijen en bierstekerijen in Beersel*, Sint-Genesius-Rode, 12-13.

EBRARD L. 1966: Tonnenmerken van Brabantse Lambiekbrouwers, *Ons Heem* 20.4.

MEERT J. 2009: *Historiek brouwerij Timmermans*, onuitgegeven studie, Sint-Pieters-Leeuw.

S.N. s.d.: *Timmermans*, onuitgegeven studie.

S.N. 1989: Brouwerij Timmermans, *Monumentenmap uitgegeven door het gemeentebestuur van Dilbeek naar aanleiding van Open Monumentendag op zondag 10 september 1989*, Dilbeek.

S.N. 2010: Brouwerij Timmermans, *Monumentenmap uitgegeven door het gemeentebestuur van Dilbeek naar aanleiding van Open Monumentendag op zondag 12 september 2010*, Dilbeek.

S.N. 2015: *Brouwerij Timmermans. Meer dan 300 jaar pure traditie en erfgoed. Samenvatting van geschiedenis en invloed van Brouwerij Timmermans in het Pajottenland en daarbuiten*, onuitgegeven brochure.

VAN DEN STEEN J. 2006: *Geuze en kriek de champagne onder de bieren*, Leuven.

4.4. Digitale bronnen

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Park van het Kasteel Steenpoel* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/134727> (geraadpleegd op 23 februari 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Park van het herenhuis Chantemerle* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/134729> (geraadpleegd op 23 februari 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Brouwerij De Kroon* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/200080> (geraadpleegd op 26 januari 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Hoeve-Brouwerij Goossens* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/39014> (geraadpleegd op 1 februari 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Brouwerijhoeve Girardin* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/207002> (geraadpleegd op 1 februari 2018);

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Brouwerij-mouterij De Troch* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/39006> (geraadpleegd op 1 februari 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Brouwerij Eylenbosch* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/214320> (geraadpleegd op 27 februari 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Brouwerij Den Hert* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/76791> (geraadpleegd op 30 april 2018).

Beschermingsdossier: Brouwerij Timmermans, monument

S.N. s.d.: *Bierwagens en tonnenwagens* [online], <http://www.etwie.be/database/typefiche/bierwagens-en-tonnenwagens> (geraadpleegd op 30 januari 2018).

S.N. s.d.: *Brasserie Timmermans* [online], <http://brtimmermans.be/> (laatst geraadpleegd op 4 januari 2018).

S.N. s.d.: *Hoge Raad voor Ambachtelijke Lambiekbieren* [online], <https://www.horal.be/welkom> (geraadpleegd op 18 mei 2018).

S.N. s.d.: *Lambiek (bier)* [online], [https://nl.wikipedia.org/wiki/Lambiek_\(bier\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Lambiek_(bier)) (geraadpleegd op 18 mei 2018).

<http://www.irismonument.be> (geraadpleegd op 17 juli 2018).

4.5. Mondelinge bronnen

Informatie over het brouwen van Lambiek verkregen van Willem Van Herreweghen (5 februari 2018).

Informatie verkregen van Frédéric Van Cutsem (8 mei 2018).

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan

Afzonderlijk document.

5.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

5.3. Cultuurgoederen

De voor bescherming voorgedragen cultuurgoederen zijn in een afzonderlijke bijlage bij het ministerieel besluit opgenomen (bijlage 3). Deze bijlage bevat zowel een oplijsting van de cultuurgoederen, een beschrijving als een motivatie.

5.4. Documentatie

De documentatie bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend materiaal zoals kaarten, postkaarten, archiefphoto's, bouwplannen, kadastralmutaties, hoogtemodellen, e.d. dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.